

מנהיג איראן בצומת החלטות: בין עקרונות יסוד לפרגמטיות

ד"ר רז צימט

ב־13 בפברואר 2019 פירסם¹ מנהיג איראן, עלי ח'אמנהאי, "מסר חשוב ואסטרטגי" לציון יום השנה ה־40 למהפכה האסלאמית. במסר פירט ח'אמנהאי את הישגי המהפכה והציג מפת דרכים לקראת מימוש "השלב השני" בדרכה של המהפכה. בהתייחסות למדיניות החוץ ציין ח'אמנהאי כי הזירה הבינלאומית ניצבת בפני "התעוררות אסלאמית", המתבססת על מודל ההתנגדות לדומיננטיות האמריקנית והציונית, וכי ארה"ב ובעלות בריתה נכשלו בשעה שאיראן הרחיבה את נוכחותה באזור. הוא הדגיש כי שום בעיה עם ארה"ב אינה ניתנת לפתרון וכי משא ומתן עימה לא יישא כל פרי, למעט נזק חומרי ומוסרי. במידה מסוימת ניתן לראות במפת הדרכים הזאת את צוואתו פוליטית של ח'אמנהאי בן ה־82 המתקרב לשלהי כהונתו, והיא מעידה על נחישותו לשמר את ערכי המהפכה דווקא נוכח האתגרים המשמעותיים שבפניהם ניצבת הרפובליקה האסלאמית מבית ומחוץ.

ניצחונו של ג'ו ביידן בבחירות לנשיאות ארה"ב והאפשרות לחידוש המשא ומתן בין טהראן לווינגטון מעלים מחדש את שאלת נכונותו של מנהיג איראן להתאים את האידיאולוגיה המהפכנית למציאות המשתנה ולאמץ גישה פשרנית כלפי ארה"ב וכלפי מימוש יעדי העל של ארצו. במערכת הפוליטית האיראנית כבר מתנהל ויכוח חריף בנוגע לחזרת איראן למשא ומתן עם ארה"ב. החוגים הפרגמטיים, בהובלת הנשיא חסן רוחאני, תומכים עקרונית בחידוש הדיאלוג עם ווינגטון. בעקבות ניצחונו של ביידן הצהיר רוחאני² כי יעשה כל שנדרש כדי להסיר את הסנקציות המוטלות על איראן ולשפר את מצבו של העם האיראני. מנגד, החוגים הרדיקליים והשמרניים, שהסתייגו מלכתחילה מהסכם הגרעין ומכוננות הנשיא לפשרה עם המערב, שוללים חזרה למשא ומתן בטענה שלא ניתן לסמוך על ארה"ב.

גם את הוויכוח הזה יכריע בסופו של דבר מנהיג איראן. הוא יצטרך להחליט אם לאשר לנשיא לשוב לשולחן המשא ומתן או להתמיד בגישתו הסרבנית חרף המשבר הכלכלי המחריף ולעמוד על דרישתו להסרת הסנקציות, ואף לפיצויים אמריקניים, לפני כל חידוש של המשא ומתן. החלטתו תיגזר במידה רבה מתחושת הדחיפות נוכח המשבר הכלכלי החריף, במיוחד על רקע משבר הקורונה, כמו גם מנכונותו של ממשל ביידן להסכים להסרת הסנקציות בתמורה לחזרת איראן למחויבויותיה להסכם הגרעין. בטווח הקצר יעמדו בפני המנהיג גם שיקולים פוליטיים, שבמרכזם הדילמה אם לאפשר לנשיא רוחאני לקדם משא ומתן בשלב הנוכחי על בסיס ההערכה שסיכויי הצלחתו גבוהים מאלה של נשיא חדש, או להיענות בשלילה לרצונו של רוחאני לחדש את השיחות כדי שלא לחזק את מעמדו של תומכיו במחנה הפרגמטי לקראת הבחירות לנשיאות הצפויות ביוני 2021.

בבסיס החלטתו של מנהיג איראן אם לחדש את המשא ומתן עם ארה"ב ולהסכים לויתורים נוספים בתוכנית הגרעין ניצבים תפיסתו העקרונית בנוגע לאסטרטגיית הגרעין וחוסר האמון הבסיסי שלו בארה"ב. ח'אמנהאי לא שינה מעולם את תפיסתו הגורסת כי יכולת סף גרעינית צבאית תספק לאיראן יכולת הרתעה אפקטיבית נגד אויביה ומשמשת, לפיכך, "תעודת ביטוח" הכרחית להמשך שרידותו של המשטר. תוכנית הגרעין האיראנית, שהוקפאה בעקבות המהפכה האסלאמית בהוראת מכוון המהפכה, איתאללה רוחאללה ח'ומייני, חודשה בשנות ה-80 של המאה הקודמת נוכח מאמצייה של עיראק לפתח נשק בלתי קונבנציונלי ובעקבות כישלונה של איראן להכריע את המלחמה נגד עיראק.

ח'אמנהאי גם לא נסוג מעמדתו שלפיה תוכנית הגרעין היא רק תירוץ בידי המערב שנועד ללחוץ על איראן, לבודדה ולהחלישה כדי להכשיר את הקרקע למימוש היעד האסטרטגי המרכזי: שינוי המשטר האסלאמי. בנאום שנשא לציון יום השנה ה-35 למהפכה האסלאמית³ טען ח'אמנהאי כי ארה"ב ממשיכה במאמצייה לקדם שינוי משטר באיראן. "פוליטיקאים אמריקנים טוענים בפני פקידים איראנים שאין בכוונתם לשנות את המשטר באיראן", אמר ח'אמנהאי, "אך הם משקרים. הם לא יהססו אף לא לדקה אחת אם יוכלו להרוס את הבסיס של הרפובליקה האסלאמית". בכמה הזדמנויות שב ח'אמנהאי על עמדתו שלפיה סוגיית הגרעין היא רק תירוץ⁴ בידי ארה"ב כדי למנוע את התקדמותה הטכנולוגית של איראן. בהזדמנות אחרת הדגיש כי מאמצי המערב להעצים את האיום הגרעיני האיראני מבוססים על שקר משום שהמערב חושש מפני איראן אסלאמית ולא מפני איראן גרעינית.⁵

בעיצומו של המשא ומתן הגרעיני בין איראן למערב פירסם האתר הרשמי של המנהיג העליון אינפוגרפיקה תחת הכותרת: "הגרעין הוא תירוץ"⁶. האינפוגרפיקה הציגה תשעה גפרורים המסמלים טענות שמעלה המערב נגד איראן בסוגיות שונות

כמו היחס לישראל, התמיכה ב"מחנה ההתנגדות" באזור, תוכנית הטילים האיראנית וזכויות האדם באיראן. הטענות האלה עתידות – לדעת המשטר האיראני – לשמש את מדינות המערב להצדקת מדיניותן העוינת כלפי הרפובליקה האסלאמית גם אם תיפתר סוגיית הגרעין. הסכמתו של מנהיג לוב לשעבר, מועמר קדאפי, להתפרק מתוכנית הגרעין של ארצו ב-2003, שלא מנעה בסופו של דבר את הפלתו בסיוע מדינות המערב, היא – לדברי ח'אמנהאי – עדות לצדקת דרכה של איראן המסרבת להיכנע לדרישות המערב בתמורה להטבות המערביות, המשולות ל"סוכריית מקל לילדים".⁷

אף כי לתפיסות היסוד בנושא הגרעין שותפה צמרת המשטר האיראני כולה, הרי שקיימים הבדלי השקפות בין ח'אמנהאי לנשיא רוחאני בנוגע לאסטרטגיה הרצויה מול ארה"ב. בשונה מעמדת הנשיא, שרואה בהידברות הישירה עם ארה"ב פוטנציאל לאימוץ מדיניות פתוחה יותר כלפי המערב, נותר המנהיג העליון בעמדתו העקרונית השוללת כל אפשרות לנרמול היחסים עם ארה"ב. בעבור ח'אמנהאי, ארה"ב היא מקור כל הרעות בעולם והאחראית למדיניות האנטי-איראנית באזור ובעולם. גם לאחר שאישר הידברות עם ארה"ב, שב ח'אמנהאי והפגין גישה נוקשה שאינה מותירה מקום נרחב לפשרה והבטיח כי ארצו תמשיך לעמוד נגד ארה"ב. בפרישתו של הנשיא טראמפ מהסכם הגרעין במאי 2018 ראה ח'אמנהאי הוכחה לתפיסתו הבסיסית כי לא ניתן לסמוך על ארה"ב ועל הסכמים שנחתמו עימה, וכי תוכנית הגרעין הייתה רק תירוץ בידי ארה"ב ללחוף על איראן, לבודדה ולהחלישה כדי להכשיר את הקרקע לשינוי המשטר בה.

הבדלי הגישות בין המנהיג לנשיא באים לידי ביטוי גם ביחס לתועלת שבהסרת הסנקציות. הנשיא מכיר בכך שחילוץ הכלכלה האיראנית מן המשבר העמוק שבו היא נתונה בשנים האחרונות מחייב את הסרת הסנקציות גם במחיר של פשרות בסוגיית הגרעין. ההכרה הזאת מצאה את ביטויה בהכרזתו של רוחאני במהלך מערכת הבחירות לנשיאות ב-2013 כי הצנטריפוגות צריכות להסתובב, ובלבד שגם חיי האזרחים והכלכלה ינועו קדימה.⁸ לעומתו, ח'אמנהאי שולל את העמדה שלפיה הבעיות הכלכליות נובעות מהסנקציות הבינלאומיות וכי יש להיכנע לתכתיבי המערב כדי להסירן. ח'אמנהאי ער למצוקות הכלכליות, אך דבק בעמדתו כי הפתרון למשבר נעוץ ב"כלכלת התנגדות"⁹, שעיקרה הפחתת התלות של איראן בגורמים חיצוניים והישענות עצמית. בכמה הזדמנויות הדגיש המנהיג את הצורך להפחית את התלות הכלכלית בנפט ולפתח את התעשיות המקומיות כדי להשיג פריחה כלכלית ואמר שכלכלת התנגדות תעניק לאיראן חסינות מפני איומים חיצוניים וסנקציות.

עמדתו של ח'אמנהאי בנוגע להיעדר התוחלת שבניסיון להסיר את הסנקציות בלטה בהצהרותיו¹⁰ בפני חברי המועצה העליונה לתיאום כלכלי שהתכנסה ב-24 בנובמבר 2020. בין היתר אמר ח'אמנהאי כי הדרך היחידה להתמודד עם הסנקציות היא

לנטרל אותן. הוא ציין כי איראן ניסתה במשך שנים להסיר את הסנקציות באמצעות משא ומתן, אך הדבר לא נשא פירות. עוד בטרם פרשה ארה"ב מהסכם הגרעין טען ח'אמנהאי כי הסרת הסנקציות מעל איראן בעקבות ההסכם נעשתה על הנייר בלבד,¹¹ וכי בפועל מדינות המערב אינן מפגינות נכונות לחדש את פעילותן הכלכלית באיראן. חרף עמדותיו העקרוניות הסכים ח'אמנהאי לניהול משא ומתן עם ארה"ב ואף לויתורים שהרחיקו את איראן באופן זמני מהסף הגרעיני הצבאי. החלטתו להתיר לנשיא חסן רוחאני לנהל משא ומתן על הסדר גרעיני שיאפשר את הסרת הסנקציות הכלכליות ביטאה היטב את נכונותו להגמיש את עמדותיו ולהגיע לפשרה. המנהיג כינה את תמיכתו בדיפלומטיה בשם "גמישות הירואית", כינוי הנקשר לחוזה השלום שעליו חתם האימאם השיעי השני, חסן בן-עלי, עם הח'ליפה האומיי מועאויה בן אבו־סופיאן בשנת 661 לספירה. בנאומו¹² בספטמבר 2013 בפני מפקדי משמרות המהפכה ביטא ח'אמנהאי התגמשות בעמדתו באומרו שהוא אינו מתנגד למהלכים דיפלומטיים נכונים כל עוד איראן נותרת מחויבת לעקרונותיה.

בהחלטת ח'אמנהאי לאפשר את המשא ומתן מילאו הסנקציות תפקיד משמעותי, אך היא נבעה גם מההתפתחויות בזירה הפוליטית באיראן ומההישגים שהשיגה איראן בתוכנית הגרעין. אף כי שיחות חשאיות בין איראן לארה"ב החלו עוד בשלהי כהונתו של הנשיא מחמוד אחמדינז'אד, הרי שבחירתו של רוחאני לנשיא בקיץ 2013 יצרה הזדמנות לשינוי במדיניות איראן בגיבוי המנהיג. בתחום הגרעיני השיגה איראן עד 2012 התקדמות משמעותית שאיפשרה לה להשעות באופן זמני חלק מפעילויותיה הגרעיניות בלי לוותר על היעד האסטרטגי של פיתוח אופציה גרעינית צבאית. נוסף על כך, נכונותו של ממשל אובמה להכיר לראשונה בזכותה של איראן להעשיר אורניום הייתה חיונית בהכשרת הדרך להסכם מדיני.

על רקע תפיסותיו של ח'אמנהאי ניתן להבין את עמדותיו בנוגע לאפשרות לחדש את המשא ומתן הגרעיני לאחר ניצחון ביידן בבחירות: הסרה מוחלטת של הסנקציות שהטיל ממשל טראמפ היא תנאי מוקדם לחזרה להסכם הגרעין. תנאי נוסף הוא ההכרה כי הסכם הגרעין הוא עובדה מוגמרת ואינו נתון למשא ומתן. מבחינת ח'אמנהאי, נכונות לויתורים נוספים של איראן כדי להביא להסרת הסנקציות בעת הנוכחית היא בבחינת הודאה כי מדיניות הלחץ המקסימלי הצליחה. ח'אמנהאי מעריך כי בנכונות של איראן לדון מחדש בתנאיו של הסכם הגרעין יראו הן מבית והן מחוץ ביטוי לחולשה וכניעה לדרישותיה הבלתי צודקות של ארה"ב, לאחר שזו הפרה באופן חד־צדדי את ההסכם. זאת ועוד, הוא רואה בויתורים משמעותיים בנוגע לתוכנית הגרעין ולתוכנית הטילים ארוכי הטווח, הנחשבות בעיניו לתעודת ביטוח לשרידות המשטר, סיכון משמעותי של משטרו – בין היתר בשל האתגרים הניצבים בפניו בעקבות החרפת המשבר הכלכלי והתגברות המחאה העממית.

יתר על כן, ח'אמנהאי סבור כי מדיניות הממשל האמריקני הוכיחה כי לא ניתן לספק לאיראן ערבויות לכך שגם אם הסנקציות יוסרו, הן לא יוחזרו בעתיד בכל פעם שהממשל האמריקני יבקש להשיג ויתורים נוספים מאיראן. מאחר שלא ניתן לסמוך על ארה"ב כי תעמוד בהתחייבויותיה, הרי שהדרך היחידה שיכולה לאפשר לאיראן להתמודד עם האתגרים הכלכליים לאורך זמן היא באמצעות נטרול הסנקציות ולא באמצעות הסרתן במחיר של ויתור על עקרונותיה.

אין משמעות הדבר שח'אמנהאי לא יהיה מוכן בעתיד – כפי שעשה גם בעבר – לפשרות טקטיות בהתאם לנסיבות המשתנות. מדיניות איראן למן ראשית המהפכה מצביעה על מידה רבה של פרגמטיזם, במיוחד כאשר קיימת התנגשות בין האידיאולוגיה המהפכנית לבין האינטרסים הלאומיים. עם זאת, נכונותו לפשרה, שמשמעותה נסיגה משמעותית מיעדי העל האסטרטגיים של ארצו, מוטלת בספק רב, במיוחד על רקע רצונו להבטיח את מורשתו לקראת שלהי כהונתו.

הערות

- 1 Zimmt, R. (2019, February 20). The Khamenei Roadmap on the 40th Anniversary of the Islamic Revolution. INSS Insight No. 1139. <https://www.inss.org.il/publication/khamenei-roadmap-40th-anniversary-islamic-revolution/>
- 2 (2020, November 11). Rouhani: We will use every opportunity to lift U.S. Sanctions. *Tehran Times*. <https://www.tehrantimes.com/news/454543/Rouhani-We-will-use-every-opportunity-to-lift-U-S-sanctions>
- 3 (2014, February 9). Khamenei: US wants regime change in Iran. *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2014/2/9/khamenei-us-wants-regime-change-in-iran>
- 4 Ayatollah Khomeini's Opinion on Nuclear Issue. <https://english.khamenei.ir/Opinions/tuclear>
- 5 (2012, June 3). Khamenei: Sanctions Deepen Hatred of West. *VOA News*. <https://www.voanews.com/world-news/middle-east-dont-use/khamenei-sanctions-deepen-hatred-west>
- 6 (2014, February 13). Notification; it is the core of the excuse. <https://farsi.khamenei.ir/photo-album?id=25301#201729>
- 7 Pomeroy, R. (2011, March 21). Don't bomb Libya, arm rebels, says Iran's Khamenei. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-khamenei-idUSTRE72K50L20110321>
- 8 Mostaghim, R., Sandals, A., & McDonnell, P.J. (2013 August 3). President-elect Hassan Rouhani may be Iran's hope for moderation. *LA Times*. <https://www.latimes.com/world/middleeast/la-xpm-2013-aug-03-la-fg-iran-rouhani-20130803-story.html>
- 9 Iran's Supreme Leader Emphasizes Practical -Not Political- Economic Aims. *Bourse & Bazaar* <https://www.bourseandbazaar.com/articles/2019/5/28/irans-khamenei-emphasizes-practicalnot-politicalaims-for-economy>
- 10 (2020, November 24). We tried negotiations to no result; We can nullify sanctions. <https://english.khamenei.ir/print/8115/We-tried-negotiations-to-no-result-We-can-nullify-sanctions>
- 11 Egbali, A. Stancati, M. (2016, March 20). Iran's Supreme Leader Says Sanctions Still Affecting Country's Economy. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/irans-supreme-leader-says-sanctions-still-affecting-countrys-economy-1458502695>

Esfandiari, G. (2013, September 17). Famously Inflexible Iranian Leader Advocates Flexibility. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. <https://www.rferl.org/a/iran-khamenei-new-flexibility/25109379.html> 12